

ANTANO MACEINOS *DIDYSIS INKVIZITORIUS*: HERMENEUTINIS ISTORINĖS VEIKMĖS ASPEKTAS

Margarita Varlašina

Vilniaus universitetas
Rusų filologijos katedra

Perspektyvoms, kurios atsiveria istorinės patirties dėka, nuolat grėsia deformacijos pavojus, jei pamirštame tai, kas pastovu ir kam negalima leisti kisti.

H.G. GADAMER

Vienas hermeneutinės patirties bruožų yra santykio su tradicija ir laiku nepabaigiamumas.

Į hermeneutikos sampratą įvedęs santykio su tradicija apmąstymą H.G. Gadameris veikale *Tiesa ir metodas*¹ – „hermeneutiniame visete“ – greta kitų sprendžiamų problemų aptaria ir hermeneutinę istorinės veikmės dimensiją, jos taikymą teksto interpretacijai, gvildena interpretatoriaus santykio su praeities tekstu ypatumus – baigtinės žmogiškosios esybės išsišaknijimo tradicijoje teigimo fone. Tekstas, pasak filosofinių ir filologinių tyrimų sąsają aktualizavusio Gadamerio, yra perduota kultūrinės tradicijos prasmė, o teksto suvokimas realizuojasi asmens savipratos visuomenėje santykio su tradicija – interpretacijos – forma. Gadameris kelia uždavinį apmąstyti tradicijos visu-
minę esmę kaip sąmonės „tam tikros ano-

niminės, jai pačiai neatpažįstamos veiklos produktą“².

Sureikšminusi meną kaip žmogiškosios esybės būties atverties plotmę ir teigdama visišką istorinės ir kalbinės patirties svarbą Gadamerio išplėtota filosofinė hermeneutika pabrėžia, kad kultūros paveldo tęstinumą įgalinanti dvasinė patirtis – istorinės veikmės sąmonė – „realizuojasi per kalbiškumą“³: „Kalbinis supratimo pobūdis yra *istorinės veikmės sąmonės konkretumas*“⁴. Istorinės veikmės sąmonė (*wirkungsgeschichtliche Bewusstsein* – viena pagrindinių Gadamerio filosofinės hermeneutikos sąvokų) apsprendžia žmogiškosios esybės savęs aptikimo kultūrinę erdvę, o prigimtinė kalbinė aplinka sudaro esybės supratimo prielaidas, – tai ir lemia, kad supratimo procesas istorijai rutuliojantis išlieka visuomet atviras. Tai reiškia, kad bet kuris nors kiek reikšmingas tekstas

² Arūnas Sverdiolas. „Prietaro reabilitavimas ir tradicija“ [iš:] Idem. *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos-2*. V.: Strofa, 2003, p. 208.

³ Hans Georg Gadamer. „Hermeneutinės problemos universalumas“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*. (Iš vok. k. vertė A. Sverdiolas). V.: Baltos lankos, 1999, p. 96.

⁴ Ханс Георг Гадамер. *Истина и метод: [Основы философской герменевтики]*. (Перевод с нем. яз.). М.: Прогресс, 1988, с. 453. (Vertimas visų straipsnyje pateiktų citatų iš rusų k. – M. V.)

¹ Hans-Georg Gadamer. *Wahrheit und Methode: [Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik]*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1960.

gali būti perskaitytas iš naujo ir interpretatoriaus pritaikytas savo kultūrinei patirčiai išreikšti. „[S]upratimo realizavimo visuma, – rašo Gadameris, – yra vyksmo dalis, subrandinta to vyksmo ir persipynusi su juo“⁵. Supratimo problemą Gadameris gvildena kartu su išaiškinimu ir taikymu, teigdamas jų vienovę ir pabrėždamas, kad supratimas realizuojasi aplikacijos rezultatu, kaip pastanga suderinti teksto prasmę su šiuolaikinės kultūros mąstymo ir kalbėjimo patirtimi ir su individualia suprantančiojo patirtimi.

Tikrasis supratimas, anot Gadamerio, yra ne tik reproduktyvus, kai istorinės veikmės sąmonė atskleidžia sau bendrąją teksto prasmę, bet visuomet būtina ir produktyvus, kai prasmei steigiantis tekstas aktualizuojasi mums, dabartiniams, ir sykiu – kaip tradicijos tąsa. „Supratimas skaitant tekstą, – teigia Gadameris, – reiškia ne pakartojimą kažko jau buvusio, bet sąryšingas esamai prasmei“⁶. Gadameris, priešingai nei jo apmąstyti F.D.E. Schleiermacheris ir W. Diltheyus, kurių hermeneutinis įnašas yra interpretatoriaus įsijautimo į teksto autoriaus istorinę situaciją teigimas ignoruojant interpretatorių apsprendžiantį istorinį kontekstą, siūlo teksto ir interpretatoriaus komunikaciją (horizontų suliejimą). Supratimas – tai hermeneutinių horizontų susiliejimo procesas, nuolat prisimenant, kad „hermeneutiškai išugdyta sąmonė iš pat pradžių turi būti imli teksto svetimumui“⁷.

⁵ Hans Georg Gadamer. „Dvidešimtojo amžiaus filosofiniai pagrindai“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*, p. 76.

⁶ Ханс Георг Гадамер. *Истина и метод*, c. 456.

⁷ Ibid., p. 321.

Straipsnio tikslas yra ne tik suvokti istorinę teksto (Fiodoro Dostojevskio romano *Broliai Karamazovai* įterptinės novelės „Didysis inkvizitorius“, 1879–1880) ir skaitytojo–interpretatoriaus (Antano Maceinos interpretacijos *Didysis inkvizitorius*, 1946⁸) distanciją bei supratimo įtampą, bet ir užtekstinės tikrovės, istorinių kontekstų, tiesiogiai ar netiesiogiai juos inspiravusių, savitumą bei dviejų skirtingų laikmečių dvasią, jų sąveikos ypatumą arba, tariant trumpai, pateikti kultūros objektų istorinio sąlygotumo analizę. A. Maceinos veikalas *Didysis inkvizitorius* – sudėtingos struktūros interpretacinis darinys, savaip atskleidžiantis Dostojevskio paskutiniojo romano to paties pavadinimo dalies teksto prasmę, – žvelgiant iš laiko projekcijos iškyla greta autentiško rusiško teksto kaip analizės vertas kitakalbės – lietuvių – kultūros objektas. Literatūros istorikas–hermeneutas, gretindamas abu kultūros objektus, be jokios abejonės, irgi siekia juos interpretuoti, „nes interpretatorius (hermeneutas. – *M.V.*) čia nėra numanomas skaitytojas ir turi specialiai įveikti nuotolį, skiriančią jį patį ir pirminį (lietuvių. – *M.V.*) skaitytoją“⁹ – Maceiną. Tačiau šiuo atveju interpretacija – tai ne tik „būties supratimas“¹⁰, bet ir hermeneutinė refleksija, „mąstančios sąmonės savikritika (saviprata. – *M.V.*)“¹¹, besiremianti hermeneutinės patirties praktika: „Interpre-

⁸ Antanas Maceina. *Didysis inkvizitorius*. Weilheim-Teck: Atžalynas, 1946.

⁹ Hans Georg Gadamer. „Tekstas ir interpretacija“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*, p. 182.

¹⁰ Hans Georg Gadamer. „Istoriškumas“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*, p. 220.

¹¹ Hans Georg Gadamer. „Semantika ir hermeneutika“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*, p. 108.

tavimo interpretacija yra ne kas kita kaip hermeneutinė refleksija¹².

Straipsnyje taip pat siekiama perimti bei modifikuoti tradicijos perduotus prasminius požiūrius, įtarpinti juos į dabartį pagalba kalbos, atliekančios „nuolatinę praeities ir dabarties akiračių (horizontų. – *M.V.*) sintezę“¹³. Pasikliauti kalba, anot Gadamerio, reiškia leisti į „dialogą su kitais ir kitaip maстанčiais“¹⁴. Savo ruožtu tai reiškia, kad mus pačius galima „užkalbinti iš tradicijos, kuriai mes – tegul ir laisvais saitais susieti, bet vis dar – priklausome“¹⁵.

Kiekvienas tekstas ir kiekviena interpretacija turi savo specifines prielaidas, pvz., visada išsiskynę kurioje nors konkrečioje laiko atkarpoje, istorijos momente ar situacijoje, tačiau būtina turėti omenyje, kad „to paties laikmečio žmonėms vienodos situacijos neegzistuoja“¹⁶. Tuo pačiu – ir kultūriniam ir tautiniam savitume, dažnai ir autoriaus asmeninėje biografijoje. Filosofinės hermeneutikos nuopelnas yra išvalga, kad „bylojanti ašis, aplink kurią sukasi kiekviena pastanga suprasti“¹⁷, yra „mūsų egzistencijos istoriškumas“¹⁸. Su-

pratimas visuomet yra apspręstas būties temporalumo, žmogiškosios egzistencijos baigtinumo, interpretatoriaus (hermeneuto) priklausomybės savajai istorinei dabarčiai. Kaip pastebi Gadameris, „mūsų pačių štai-būties supratimą <...> apibrėžia siela, širdis, vidujybė, savimonė ar galbūt kažkas, kas šaknijasi dar giliau negu savimonė“¹⁹.

Maceinos interpretacijai suprasti pasitelkiamos ir egzistencinės hermeneutinės sąvokos „individualumas“, „gyvenimas“, „vidujybė“, kurias Gadameris lakoniškai apibūdino *verbum interius*²⁰. Į toki tyrimo būdą kreipia ir paties Maceinos tvirtinimas, kad autoriaus vidinio pasaulio vertę objektyvuoja kūrinys („paties kūrėjo asmeninės vertės apsimėškimas per jojo kūrinis“²¹) bei vėlesnis savo paties filosofijos apibūdinimas kaip „laisvos interpretacijos“²², visuomet betarpiškai susietos su filosofuojančia asmenybe, jos pastanga ir abejonėmis („Man tikėjimas – baidi rizika“²³). Maceina ne sykį akcentavo asmeninį savo filosofijos pobūdį („biografinė“²⁴), atskirdamas filosofijos istorijos kursų dėstymą nuo „pačios filosofijos, nuo autentiško filosofavimo, tiesiogiai susijusio su maštytojo asmeniu“²⁵ ir jo būtimi

¹² Arūnas Sverdiolas. „Hermeneutinė patirtis. Hansas Georgas Gadameris“ [iš:] Idem. *Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos-I*. V.: Strofa, 2002, p. 179.

¹³ Hans Georg Gadamer. „Kas yra tiesa?“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*, p. 45.

¹⁴ Hans Georg Gadamer. „Tekstas ir interpretacija“, p. 173.

¹⁵ Jean Grondin. *Filosofinės hermeneutikos įvadas*. (Iš vok. k. vertė N. Putinaitė). V.: Aidai, 2003, p. 199.

¹⁶ Карл Ясперс. «Духовная ситуация времени» [в:] Idem. *Смысл и назначение истории*. (Перевод с нем. яз.). М.: Республика, 1994, с. 302.

¹⁷ Jean Grondin. *Filosofinės hermeneutikos įvadas*, p. 237.

¹⁸ Hans Georg Gadamer. „Dvidešimtojo amžiaus filosofiniai pagrindai“, p. 76.

¹⁹ Hans Georg Gadamer. „Filosofija ir literatūra“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*, p. 156.

²⁰ Jean Grondin. *Filosofinės hermeneutikos įvadas*, p. 7.

²¹ A. Maceina. „Kultūros tragizmas“ [iš:] *Aidai* 1947, Nr. 1, p. 5.

²² Antanas Maceina. „Filosofijos keliai“ [iš:] Idem. *Raštai. T. VI*. V.: Mintis, 1994, p. 390.

²³ Ibid., p. 383.

²⁴ Antanas Maceina. „Filosofijos kilmė ir prasmė“ [iš:] Idem. *Raštai. T. VI*. V.: Mintis, 1994, p. 156.

²⁵ Arūnas Sverdiolas. „Antano Maceinos filosofinis kelias“ [iš:] Antanas Maceina. *Raštai. T. I*. V.: Mintis, 1991, p. 8.

kaip jo esaties situaciją konstituojančios visumos. Savo „filosofinio pažinimo sąvybę“ Maceina pavadino „egzistencine“²⁶. Jo filosofiniam egzistenciniam mąstymui susiformuoti turėjo įtakos be kitų filosofų (šiuo aspektu, pvz., Karlo Jasperso), ir kai kuriomis pažiūromis artimas bei tam tikra dalimi įkvėpęs jį parašyti savąją Dostojevskio „Didžiojo inkvizitoriaus“ interpretaciją rusų filosofas Nikolajus Berdiajevas, teigęs, kad „[f]ilosofijos šaltinis yra ne Aristotelis ir ne Kantas, bet pati būtis, būties intuicija. Tikras filosofas yra tik tas, kuris turi būties intuiciją, kurio filosofijos šaltinis yra gyvenimas“²⁷. Pasak Maceinos, „filosofas visados yra subjektyvus“²⁸ dėl to, kad „filosofuodami klausiamo visados mūsų pačių dėlei“²⁹ – autentiškas filosofo mąstymas nukreiptas ugdyti asmenybę.

Maceina filosofijos ir meno interpretacijos sklaidą pateikė jau savo kūrybinio kelio pabaigoje studijoje *Filosofijos kilmė ir prasmė* (1978), remdamasis Gadameriu (*Tiesa ir metodas*) ir Heinrichu Rombachu³⁰. Maceina akcentuoja, kad menas yra pirmaeilis interpretacijos objektas, jos dėka įvyksta kūrinio įdabartinimas, būtent todėl „kiekvienas istorinis tarpsnis interpretuoja praeities meną vis iš naujo“³¹. Tačiau interpretacijai rasti svarbu ne

laiko kategorija kaip tokia, o asmeninis santykis su tekstu: „Padaryti meno kūrinį dabartinį reiškia padaryti jį savą ne tik manajam tarpsniui, bet ir man pačiam kaip žmogiškajam vienkartiniam Aš <...>, įimti į save iš vidaus manąja interpretacija“³². Svarstant literatūros teksto ir interpretacijos santykio lauką, reikia nurodyti jų sąryšingumą, nes „šie tekstai tikrai yra čia tik tuomet, kai prie jų sugrįžtama“³³.

Maceina, sakydamas, kad „interpretacija veda mus į autoriaus mintį“³⁴, nesuteikia jai „jokios absoliučios <...> patikimybės“³⁵ ir ignoruoja autorinę interpretaciją: „[T]ai, kaip filosofas (autorius. – *M.V.*) aiškina savo veikalus, anaipol neįpareigoja kitų juo sekti ir jo aiškinimą priimti“³⁶. (Sykiu tai ir filosofinės hermeneutikos plėtotas teksto supratimo teiginys, plg.: „[T]ai, ką turėjo omenyje autorius, turime suprasti jo ‘prasmė’. Bet ‘jo prasmė’ nereiškia to, ką jis pats manė“³⁷). Neigiamą Maceinos nuomonę apie autorinio sumanymo svarbą pagrindžia ir filosofinė hermeneutika: „[S]upratimas gali peržengti ir subjektyvią autoriaus nuomonę, galbūt netgi būtinai ir visuomet ją peržengia“³⁸. Maceina – taip pat, kaip ir akcentavusi istorinio (laiko) nuotolio svarbą teksto interpretavimui Gadamerio filosofinė hermeneutika, – iškelia laiko projekcijos matmenį kaip pozityvią interpretavimo sąlygą ir teigia, kad auto-

²⁶ Antanas Maceina. „Filosofijos kilmė ir prasmė“, p. 154.

²⁷ Николай Бердяев. «Смысл творчества. Опыт оправдания человека» [в:] Idem. *Философия творчества, культуры и искусства*: в двух томах. Т. 1. М.: Искусство, 1994, с. 73.

²⁸ Antanas Maceina. „Filosofijos keliu“, p. 399.

²⁹ Antanas Maceina. „Filosofijos kilmė ir prasmė“, p. 153.

³⁰ Heinrich Rombach. *Substanz, System, Struktur*. Bd. 1. Freiburg/München: Verlag Karl Alber, 1965.

³¹ Antanas Maceina. „Filosofijos kilmė ir prasmė“, p. 170.

³² Ibid., p. 171.

³³ Hans Georg Gadamer. „Tekstas ir interpretacija“, p. 189.

³⁴ Antanas Maceina. „Filosofijos kilmė ir prasmė“, p. 168.

³⁵ Ibid., p. 171.

³⁶ Ibid.

³⁷ Hans Georg Gadamer. „Dvidešimtojo amžiaus filosofiniai pagrindai“, p. 74.

³⁸ Ibid.

rius negali pažvelgti į savo kūrinį „iš tolimesnės perspektyvos, kuria kaip tik ir yra istorija“³⁹. Taip pat Maceina, sekdamas Rombachu, pabrėžia interpretacijų įvairovės galimybę: „[K]artais <...> (interpretatoriaus. – *M.V.*) sprendimas gali būti taip pat lygiai patikimas ir net patikimesnis negu paties mąstytojo. <...> Net yra įmanoma, jog kito interpretacija eitų prieš paties filosofo interpretaciją“⁴⁰. Veikalų interpretavimo būtinybę Maceina grindžia kitu Rombacho teiginiu, kad „jokiam mąstytojui nėra aiški jo mąstymo visuma. Jis apčiuopia ją tik tam tikru atžvilgiu ir tik tam tikroje laiko siūlomų tikslų perspektyvoje. Kitos perspektyvos ir kitos reikšmės nuslenka užnugarin“⁴¹. Ši teiginį Maceina pratęsia jau savu svarstymu apie orientuotos į autorių interpretacijos netobulumą: „Interpretacija kelia aiškštėn tai, ko autorius nebuvo gal nē nujautęs“⁴² todėl, kad „[b]ūdamas savo amžiaus augintinis, filosofas neįstengia *saḡoningai* pralaužti šio amžiaus rėmų, nors pati jo mintis ir būtų atvira tolimesnei istorijos eigai“⁴³. Šiuo svarstymu Maceina įtvirtina istorinio nuotolio pozityvios reikšmės svarbą.

Taigi Maceina kalba ne apie „geresnį supratimą“ Diltheyaus prasme („Suprasti autorių geriau, negu jis pats save suprato“), bet, sekdamas Gadameriu ir Rombachu, teigia pranokstantį autoriaus intencijas teksto prasmės perteklių bei pabrėžia interpretaciją esant nukreiptą į prasminį teksto turinį supratimo aspektu: „[K]aip

meno, taip ir filosofijos veikaluose esama kažko, kas peržengia konkretų autoriaus užmojų, tačiau kas turi būti suvokta, norint veikalą įsisavinti“⁴⁴.

Ši vėlyvojo Maceinos pateikta interpretacijos esmės sklaida atitiko jo Dostojevskio romano *Broliai Karamazovai* skyriaus (įterptinės novelės) „Didysis inkvizitorius“ prasmės supratimo ir aiškinimo išskleidimą savojoje interpretacijoje, tuomet hermeneutinės refleksijos dar neįformintoje.

Maceinos santykio su šiuo Dostojevskio tekstu strategija yra hermeneutinė. Filosofas, remdamasis Berdiajevu, visų pirma teigia rusų rašytojo „Didžiojo inkvizitoriaus legendą“⁴⁵ esant „mįsle“. Šio teksto daugiareikšmiškumą ir tuomet jau esamų interpretacijų įvairovės pagrįstumą Maceina konstatuoja, atkreipdamas dėmesį, kad „[f]ilosofijos ir literatūros istorijoje ji buvo aiškinama gana įvairiai“ ir motyvuodamas tai Dostojevskio tekste esamais pradais, „į kuriuos įvairios sampratos atsiremia ir kurie šitas sampratas kaip tik pagrindžia“⁴⁶. Maceina sukonkretina dviejų jau tapusių tradicinėmis Dostojevskio teksto interpretacijų pavyzdžius kaip: (a) rašytojo teikiamo Ivano Karamazovo psichologijos brėžio pagilinimą ir (b) „legendos“ kaip katalikybės kritikos suvokimą. Maceina, priskiręs autoriaus funkcijas herojui (Ivanas Karamazovas „kaip kiekvienas kūrė-

³⁹ Antanas Maceina. „Filosofijos kilmė ir prasmė“, p. 171.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid., p. 172.

⁴⁴ Ibid., p. 171.

⁴⁵ Maceina, sekdamas rusų kritiko ir filosofo Vasilijaus Rozanovo interpretacijos *Легенда о Великом инквизиторе Ф.М. Достоевского* (1891) suformuota literatūrologijoje tradicija Dostojevskio romano *Broliai Karamazovai* skyrių „Didysis inkvizitorius“ vadina legenda.

⁴⁶ Antanas Maceina. „Didysis inkvizitorius“ [iš:] Idem. *Raštai. T. III. V.*: Mintis, 1990, p. 45. (Toliau šio veikalų puslapiu nurodomi tekste. – *M.V.*)

jas <...> apsieiškia savo veikle“, 53) ir pripažinęs pirmosios interpretacijos loginį teisėtumą, tvirtina, kad taip traktuojant novelę suvokiamas tik pirmasis, skaitytoji akivaizdžiai matomas planas.

Kitam įterptinės novelės aiškinimo variantui – katalikybės kritikai – Maceina ypatingos reikšmės nesuteikė, nors šios interpretacijos rėmuose priimta detalai svarstyti Dostojevskio katalikybės suvokimo ypatumus, ypač pabrėžiant, kad rašytojas tapatinio katalikybę su socializmu, nes manė esant jiems abiemis būdingą ateizmą. Tokį aiškinimą pagrindžia ir rašytojo svarstymus šia tema atspindėję romano *Broliai Karamazovai* siužetiniai vingiai. Maceina neakcentuoja vėlyviesiems Dostojevskio romanams akivaizdžios *rusiškosios idėjos*, – jo manymu, analizuojant legendą, reikia kalbėti ne apie katalikybės kritiką, bet apie moralinę kūrinio prasmę, nes rusų rašytojui rūpėjo „parodyti Katalikybės nukrypimus ir tuo pačiu išaukštinti pravoslaviją“ (60). Vadinasi, ir Ivanas Karamazovas, filosofo įsitikinimu, „Romos Katalikybės nekritikuoja, bet tikrai rodo“ (61) kaip nuosavą nuomonę patvirtinantį pavyzdį apie pasaulio sutvarkymo principų absurdiškumą. Maceina apsiriboja rašytojo nacionalinės pasaulėjautos ypatybės konstatavimu: „Romos Bažnyčia buvo vienas iš labiausiai nekenčiamų Dostojevskio dalykų. Būdamas esmingai rusiškas ir Dievo Karalystę pergyvendamas kaip grynai pneumatinę bendruomenę, jis negalėjo suprasti juridinės Vakarų dvasios ir pajauti bažnytinių institucijų prasmės. <...> Romos Bažnyčia buvo jo laikoma nutolusia nuo tikrosios Kristaus dvasios“ (59-60). Taigi Maceina Dostojevskio san-

tykio su katalikybe vertę apibrėžia per rusų kultūrinę tradiciją.

Dostojevskis iš tiesų paskutiniuosius du savo gyvenimo dešimtmečius smerkė katalikų Bažnyčią kaip siekiančią „pasaulinės valstybinės valdžios“, kaip Romos imperijos tąsą ir priešgynybę Kristaus mokymui, kaip „žmogiškosios bendruomenės <...> be Kristaus“⁴⁷ sukūrimo idėją. Dostojevskis katalikybės temą įvairiais aspektais gvildeno ypač aršiai 1876 ir 1877 metais jo paties leidžiamame žurnale *Rašytojo dienoraštis*. Neigiamai rašytojo nuomonei katalikybės atžvilgiu susiformuoti turėjo įtakos jo būties istorinė tikrovė: Dostojevskio gyvenimo metais viešpatavęs popiežius Pijus IX antikatalikiškas nuotaikas įtvirtino dogmato apie popiežiaus neklystamumą paskelbimu ir kariniuose Europos konfliktuose Rusijai priešišku šalių palaikymu. Pats rašytojas viešo skaitymo metu (1879 12 30) pagrindinę romano *Broliai Karamazovai* skyriaus „Didysis inkvizitorius“ idėją išskleidė kaip asmenybę kankinantį tikėjimo abejonių dialektiškumą („Vienas besikankinantis netikėjimu ateistas...“ XV, 198). Šis viešas Dostojevskio autokomentaras yra plačiai žinomas ir tapęs daugelio interpretatorių žiūros tašku.

Maceina neigia autorinio sumanymo svarbą. Filosofo nuomone, „kūrinys – ypač genijų darbuose – pralenkia kūrėjo sąmoningus apmatius“ (44), todėl teigia, kad Dostojevskis „čia duoda žymiai daugiau, negu jis pats sąmoningai nori“ (44).

⁴⁷ Ф.М. Достоевский. «Дневник писателя» [В:] Идем. Полное собрание сочинений: в тридцати томах. Т. XXV. М.: Наука, 1983, с. 6. (Toliau Dostojevskio tekstų nuorodos pateikiamos straipsnyje, nurodant tomą ir puslapį. – M.V.)

Šiuolaikinė Dostojevskio kūrybos tyrinėtoja Diane Oenning Thompson, analizuo-dama atminties poetiką romane *Broliai Karamazovai*, pastebi, kad šiame kūrinyje rašytojas „norėjo pasakyti žymiai daugiau, negu galėjo perteikti įprasta šnekamoji kalba“⁴⁸.

Maceina-interpretatorius, tikėdamasis at-rasti vienintelę tikrą prasmę – „centrinį kelią“, kuriuo einant pavyktų iškelti „pa-grindinę legendos idėją“ (45) ir išsiaiškinti, ką rusų rašytojas „šita legenda iš tikro pasakė“ (45), tuo pačiu palieka kūrinio tiesos atvirumo projekcijos galimybę ir suformuluoja savo interpretacijos tikslą kaip siekį „bent priartėti prie galutinės šio didelio kūrinio prasmės“ (45). Taigi Maceina siekia atsiremti į istorinės veikmės sąmonei atsiskleidžiančią bendrąją teksto prasmę. Kaip teigia Gadamerio plėtojama filosofinė hermeneutika, tikrosios patirties duotis – istorinės veikmės sąmonė – atspindi „visuotinę patirties struktūrą“⁴⁹.

Savąjį Dostojevskio teksto interpreta-vimo variantą Maceina pateikė, gretinda-mas legendą su Mato evangelijos (Mt 4, 1-11) pasakojimu apie Kristaus gundymą „stebuklu, paslaptimi ir autoritetu“ (XIV, 234) ir argumentuodamas tuo, kad legenda yra „simbolinis Mato evangelijos ketvirto skyrelio praplėtimas“ (67). Maceinos tvirtinimu, antruoju legendos planu yra visos žmonijos gyvenimas laike ir erdvėje – žmonijos istorija, nes nuo Kristaus nusis-tatymo velnio pasiūlų atžvilgiu „priklausę ne tik Jo paties, bet ir viso pasaulio liki-

mas“ (65). Todėl, anot Maceinos, šis teks-tas „yra ne kas kita, kaip poetiškai išreikšta <...> (Dostojevskio. – *M.V.*) istorijos filo-sofija“ (68), „labai gili istorijos metafizi-ka“ (43). Galutinę savojo interpretacijos varianto kaip rusų rašytojo kelių Mato evangelijos eilučių išaiškinimo išvadą jis formuluoja taip: „Didžiojo inkvizitoriaus’ legenda yra žmogiškojo įkvėpimo pažan-dintas Apokalipsės komentaras“ (204). Ši-taip interpretuojamas tekstas leidžia gręž-tis link hermeneutikos istorijos ir laikyti Maceinos *Didįjį inkvizitorių* šiuolaikiniu *hermeneutica sacra* tęsinium.

Interpretatorius, kaip teigia Gadame-ris, visuomet turi *prieš-supratimą* – tam tikrą išankstinį teksto supratimą, determi-nuotą jo gyvenamomis sąlygomis (šeima, visuomenė, valstybė). Vakarietiškos neo-scholastinės idėjos tarpukario Lietuvoje rado „palankią socialinę ir intelektualinę dirvą“⁵⁰, vyraujant jų įtakai formavosi katalikiška filosofija. Maceinos rusų ra-šytojo teksto suvokimas atsiremia į galias apriorines religines prielaidas, kurioms jo sąmonėje išvirtinti turėjo įtakos ir kele-rių metų studijos Vilkaviškio Gižų kuni-gų seminarijoje. Vėliau Maceina priėmė krikščioniškojo egzistencializmo idėjas. Jo filosofavimas atsiremia į apokaliptinį istorijos pabaigos teigimą, paveldėtą per savo mokytoją filosofą Stasį Šalkauskį iš Vladimiro Solovjovo ir Berdiajevo. Kaip pastebi pats filosofas, Dievas yra „mano mąstymo objektas <...>, tremtyje net *pir-maeilis* objektas“⁵¹, todėl jis kelia sau už-davinį atskleisti, kad žmogaus būtis „visa

⁴⁸ Д.Э. Томпсон. «Братья Карамазовы» и поэтика памяти. (Перевод с англ. яз.). СПб.: Академический проект, 2000, с. 14.

⁴⁹ Ханс Георг Гадамер. *Истина и метод*, с. 421.

⁵⁰ Arūnas Sverdiolas. *Kultūros filosofija Lietuvoje*. V.: Mintis, 1983, p. 29.

⁵¹ Antanas Maceina. „Filosofijos keliu“, p. 391.

ligi pat savo gelmių yra taip suręsta, kad savimi Dievą išreiškia, Jo ieško ir Jo klausia nepaisydama, kad sąmoningos lūpos nė žodžio apie Dievą neužsimintų⁵². Taigi Maceina kelia sau uždavinį, artimą ir Dostojevskiui.

Paskutiniuose savo garsiausiuose romanuose Dostojevskis kėlė per amžius svarbius žmonijai „prakeiktuosius“ būties klausimus – tikėjimo vs netikėjimo problemą. Rusų rašytojo epochos sekularizuotoje visuomenėje literatūra siekė perimti religijos funkcijas, prie to prisidėjo ir visuomenėje įsitvirtinęs kultūros ir meno suvokimas kaip šviesos ir prasmės šaltinio. Dostojevskis ir pats buvo to „netikėjimo amžiaus <...> vaikas“ (XXVIII, kn. 1, 176), tačiau vis plačiau išigalinti materialistinė pasaulėjauta kirtosi su vaikystėje motinos jam įskiepyta krikščioniškąja tiesos ir gėrio samprata, tad rašytojas sąmoningai stengėsi priešintis tiek savo paties, tiek kitų išsilavinusių bendramžininkų tikėjimo praradimo jausmui. Dostojevskis suvokė savo epochą kaip artėjančios katastrofos, tragiško chaoso apraišką, kaip likimą, nuo kurio neįmanoma pasislėpti, tačiau kuri reikia pergalėti. Rašytojui, regis, pavyko išspręsti visą gyvenimą jį kankinusią „Dievo buvimo“ (XXIX, kn. 1, p. 117) dilemą ir atrasti sutaikinančią su būtimi nepažiniją didžiąją tiesą, – bent tokį įspūdį palieka jo kūrybos šedevras – paskutinis romanas *Broliai Karamazovai*.

Savo interpretacijos teisėtumą Maceina pagrindė tuo, kad legenda yra paties rašytojo trijų gundymų „savotiška inter-

pretacija“ (66). Dostojevskis, plėtojęs trijų gundymų idėją savo žurnale dar iki jos išskleidimo romane *Broliai Karamazovai*, vienam savo kūrybos gerbėjui privačiame laiške į jo prašymą atsakyti, ką reiškia 1876 metų *Rašytojo dienoraščio* gegužės mėnesio numeryje minimi „akmenys“ ir „duona“, pateikė savąją evangeliją Jėzaus pirmojo gundymo (Mt 4, 1-4; Mk 1, 12; Lk 4, 1-4) suvokimo sklaidą. Rašytojas daug anksčiau nei daugelis jo amžininkų suprato savosios epochos klaidžiojimų materialinės pasaulėjautos klystkeliais keliami pavojų žmogiškosios esybės egzistencijai. Dostojevskis rašė: „‘Akmenys ir duona’ reiškia dabartinį socialinį klausimą, *terpę*. <...> Nūdienos socializmas Europoje, taip pat ir pas mus, visur pašalina Kristų ir rūpinasi visų pirma dėl *duonos*, šaukiasi mokslo ir tvirtina, kad visų žmogiškųjų nelaimių priežastimi yra tik viena – *skurdas*, kova dėl būvio, ‘terpė užkniso’. Į tai Kristus atsakė: ‘ne vien duona žmogus yra gyvas’ – t. y. pasakė aksiomą ir apie dvasinę žmogaus kilmę. <...> Kristus žinojo, kad vien tik duona neatgaivinsi žmogaus. Jeigu kartu nebus gyvenimo dvasinio, Grožio idealo, liūdės žmogus, numirs, išprotės, nusižudys arba leisīs į pagoniškas fantazijas. <...> Bei jei duotume ir Grožį, ir Duoną sykiu? Tuomet bus atimti iš žmogaus *darbas, asmenybė, savo gėrio vardan artimojo paaukojimas* – vienu žodžiu, atimtas visas gyvenimas, gyvenimo idealas. Ir todėl geriau paskelbti vien tik dvasinę šviesą“ (XXIX, kn. 2, p. 84-85). Kitam savo kūrybos gerbėjui rašytojas glaustai suformulavo esmę kiek kitaip – Dostojevskiui buvo būdinga savo tekstus komentuoti atsižvelgiant į respondentų mentalumą: „[J]eigu pasaky-

⁵² Antanas Maceina. „Jobo drama: [Žmogiškosios būties apmąstymas]“ [iš:] Idem. *Raštai. T. III*, p. 424.

si žmogui: nėra didžiadvasiškumo, o yra stichinė kova dėl būvio (egoizmas), – tai šitai reiškia atimti iš žmogaus asmenybę ir *laisvę*“ (Ibid., p. 87). Maceina savo interpretacijos *Didysis inkvizitorius* trečiojo leidimo pratarinėje atrodo lyg pateikias šias Dostojevskio autointerpretacijas sulydytas į vieną: „Dostojevskio legenda <...> (yra. – *M.V.*) akivaizdus nurodymas, kuo virsta žmogus, iškeitęs laisvę į laimę ir džiūgaujaš, kad galis *savą* duoną imti iš *kito* rankų“ (33). Paties Maceinos interpretacinis tekstas kaip žmogiškosios esybės gyvasčiai svarbių dalykų sklaida nors tiesiogiai ir neatitinka Dostojevskio sumanymo, tačiau atitinka romano *Broliai Karamazovai* įterptinės novelės dvasią.

Maceina, siekdamas interpretuoti dialektišką žmogiškosios esybės sąrangą, laisvę, laimę, istoriją ir krikščionybę, perskaitė Dostojevskio „Didįjį inkvizitorių“ tradicinės krikščioniškosios pasaulėjautos ir tuomet modernios egzistencinės filosofijos sankirtos rėmuose kaip „atnaujintą dialogą tarp Kristaus ir dykumų dvasios“ (70). Dostojevskį, kuriam Kristus įkūnijo visą dvasinę ir religinę problematiką, priimta laikyti egzistencinės mąstysenos rašytoju, „netikėjimo ir abejonių“ laikmečiu sprendžiančiu „paskutiniuosius klausimus“. Rašytojui rūpėję klausimai – gyvenimo prasmės ir beprasmiškumo, būties ir nebūties, laikinumo ir amžinybės, laimės ir laisvės – buvo vėlei gvildenami XX a. filosofijos. Maceina *Didžiajame inkvizitoriuje* pastebi, kad gili metafizinė prasmė ir meniškumas Dostojevskio „Didžiojo inkvizitoriaus“ tekste susilydė į vientisą ryškų didelio meno kūrinį, kuriame Kristus ir inkvizitorius „veikia ne kaip kokios

bekraujės sutartinės alegorijos, bet kaip gyvastingai realūs asmenys, kurie yra nepaprastai gilūs savo nusistatymais ir nepaprastai žmogiški savo pergyvenimais“ (84). Žmogiškosios esybės ir jos būties suvokimo apmąstymas, remiantis literatūriniais herojais, susieja Maceiną ir su XIX–XX a. sankirtos vokiškąją kultūros filosofijos tradicija, pasižyminčia siekimu analizuoti nepakartojimus, unikalius kultūros reiškinius kaip būdingus žmonijos dvasinės raidos atspindžius, ir su XX a. moderniąja filosofija – egzistencializmu ir personalizmu, autentiško filosofavimo išėities tašku laikančiais konkrečiau žmogaus egzistavimo analizę. Tačiau Maceina, sutikdamas su viena svarbiausių egzistencializmo išvadų – „kad žmogus savam buvimui neturi savyje pagrindo ir todėl visados būna nebūties akivaizdoje“⁵³, atmeta ateistinį egzistencializmą kaip vien tik šiaurinės egzistencijos filosofiją ir lieka „vilties principo“ – krikščioniškojo egzistencializmo – filosofijos įtakoje.

Interpretuodamas Dostojevskio tekstą, Maceina šio teksto prasmę randa ne rekonstruodamas praeitį, bet apmąstydamas savąją tikrovės duotį. *Didįjį inkvizitorių* Maceina parašė patyręs pasaulinės istorijos tragediją, išgyvenęs savo *ribinę situaciją*, į kurią „patekęs žmogus ypatingu būdu pajaučia slenkąs prie savo būties ribos ir pergyvena nebūties grėsmę. Prie tokių situacijų, pasak Jasperso, priklauso kančia, kova, kaltė ir mirtis“⁵⁴ arba, tariant kitaip, savojo baigtinumo, savosios būties mirčiai suvokimas. „Tikroji patirtis, – rašo

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Antanas Maceina. „Jobo drama: [Žmogiškosios būties apmąstymas]“, p. 425.

Gadameris, – yra ta, kurioje žmogus suvokia savo baigtinumą. Jo planuojančio proto galia ir pasitikėjimas savimi randa čia savąją ribą. <...> Tikroji patirtis yra <...> nuosavo istoriškumo patirtis“⁵⁵.

Maceina *Didįjį inkvizitorių* rašė tokiu laikotarpiu, kada istorinio vyksmo apokaliptiškumas individualiai išgyvenamą baimės ir beviltiškumo jausmą pavertė totaliniu, įtvirtino žmogiškosios esybės atsitiktinumo ir beprasmiškumo suvokimą. Religinis tikėjimas kaip neatitinkantis psichologinių esybės nuostatų prarado savo įtikinamumo galią ir tapo individualaus apsisprendimo reikalu. Tačiau sykiu buvo stiprus ir dvasinio stabilumo poreikis, tad pasaulinės griūties stichijai nepavaldus žmogiškosios esaties pagrindimas turėjo rasti. Todėl, kaip jau ne kartą yra buvę žmonijos istorijoje, įvyko evangelinis prabudimas, grįžimas atgal, prie ištakų. Sekuliarizacijos kraštutinumams mėgino priešintis ir krikščioniškojo egzistencializmo filosofija su jai būdingu nekonfesinio religingumo teigimu. Griaunančioms jėgoms buvo priešpriešinama dvasios jėga, dorovinė intuicija, individualus aukščiausios tiesos ir teisingumo poreikis. Pasak Maceinos, „[k]eliai į Dievą yra *visos* kraštinės situacijos“⁵⁶, „[j]ose atidūręs žmogus deda didelių pastangų prigimtosiomis savo jėgomis – protu, valia, kūryba – šias situacijas pergalėti ir jų apardyta ar net suardyta savo žemiškąją tikrovę atsistatyti“⁵⁷. Maceina, kaip ir Jaspersas, teigė, kad didžiųjų dvasinių sukrėtimų metu esybei

atsiskleidžia transcendencija kaip tikroji žmogiškosios egzistencijos prasmė ir jis kelia sau uždavinį „egzistencijoje atskleisti transcendenciją“⁵⁸.

Dostojevskio tekstas Maceinai suteikė galimybę prikelti Mato evangelijos eilutes naujam gyvenimui, atskleisti savo supratimo vyksmą, perskaityti jas savaip, aktualiai, keliant klausimą apie štai-būties baigtybę, apie žmogiškosios esybės vienišumą gyvenimo ir mirties akivaizdoje. Ir sykiu Maceinos *Didysis inkvizitorius* yra ir jo vidujybės raiškos fenomenas: filosofas išgirsta šiame Dostojevskio tekste būtent tai, „kas išgirstama vidine klausa“⁵⁹, širdimi. Pats Maceina norėjo pabrėžti, kad jo filosofinis žmogaus ir Dievo santykių apmąstymas yra širdies nerimo išraiška, todėl savo pirmąją trilogiją pavadino šv. Augustino žodžiais „Cor inquietum“ („Nerami širdis“). Maceinos *Didysis inkvizitorius* – pirmoji šios trilogijos knyga, – kaip ir keletas vėlesniųjų veikalų, buvo ne tik jo pastanga filosofiškai apmąstyti savąjį dvasinį patyrimą, ne tik savotiškas jo asmeninis žodis, jo *verbum interius*, pokalbis su pačiu savimi, bet turėjo ir kitą funkciją – emigravusių tėvynainių, pirmiausia jaunimo, religinio auklėjimo paskirtį.

Viename iš laišků savo marčiai Tatjanai filosofas pastebėjo, kad „filosofija – tai kančios pagimdyta išmintis, tuomet ir filosofas kaip išminties skleidėjas – ne tas, kuris daug mokėsi, bet tas, kuris daug kentėjo <...>. Kančia leidžia žmogui ne tik giliau pajaušti būti, bet ir savo išvalgomis pasidalinti su kitais: kitų Mokytojas yra tiktai

⁵⁵ Ханс Георг Гадамер. *Истина и метод*, с. 420-421.

⁵⁶ Antanas Maceina. „Jobo drama: [Žmogiškosios būties apmąstymas]“, p. 426.

⁵⁷ Ibid., p. 425.

⁵⁸ Ibid., p. 424.

⁵⁹ Hans Georg Gadamer. „Apie žodžio tiesą“ [iš:] Idem. *Istorija. Menas. Kalba*, p. 131.

kenčiantysis, galintis ir turintis pasakyti mums ką nors svarbaus⁶⁰. Taigi Maceina iškyla prieš skaitytoją ne tik kaip filosofas, siekiantis pagrįsti savąją egzistenciją transcendencija, bet ir kaip pašauktas mokytojavimo misijai, pašauktas būti dvasiniu tėvynainių vedliu *in terra aleina*. Maceinai nebuvo svetimas romantizmo epochos įsitikinimas, jog poeto paskirtis – būti tautos vedliu, pranašu. Viename to laikmečio straipsnių Maceina rašė, kad „poetas saugo dievų pėdsakus ne tik apskritai žmogiškojoje egzistencijoje, bet ir savo tautos gyvenime“, kad „meilė yra tautos kelias, ir poetas yra meilės šauklis tautoje“⁶¹.

Maceina suprato, kad žmogiškosios esybės savojo baigtinumo suvokimas gali paralyžuoti esybės dorovines nuostatas, paversti tiktai „psichiniu daiktu“ (Gabriel Marcel), kad šis pasaulis yra taip pat ir jo paties pasaulis. Maceina, kuris vertino tai, kas pastovu, o ne tai, kas kinta, kas laikina, suvokė, kad „[v]ertybių sistema gali būti saugojama pasakojant apie laisvus pasirinkimus“⁶². Tad jis siekė pakylėti žmogų iki dvasinio matmens, suteikti jam tikrąjį suverenumą neginčydamas subjektyvaus apsisprendimo į ką tikėti. Neišvengiamai prarandant visiems savaime suprantamą humanistinės krikščioniškosios

tradicijos kontekstą, svarbu išlaikyti saistančio teksto esminį turinį. Tai įmanoma tik per kūrinį ir interpretaciją. Maceina suvokė, Gadamerio žodžiais tariant, kad padavimas, tradicija, perduota mums tekstu „kaip prasmės turiniu, išlaisvintu nuo bet kokio ryšio su nuomonės reiškėjais, nuo ‘Aš’ arba ‘Tu’, <...> (sykiu. – *M.V.*) yra tikrasis komunikacijos partneris, su kuriuo mes sujungti taip, kaip ‘Aš’ sujungtas su ‘Tu’“⁶³ – tekstas skirtingose plotmėse steigia žmonių bendrijas. Maceina patyrė dabarčiai būdingos valios formuoti gyvenimą poveikį – buvo susirūpinęs pirmiausia savo tėvynainiais, kuriems, laikinąsias stovyklas palikus, teks įsikurti svetimose, kitaip palyginus su tėvyne struktūruotoje erdvėje, iškęsti daugybę dvasių gniuždančių faktorių, patirti asimiliacijos grėsmę. Taigi Maceina, išsakydamas savo *verbum interius*, kuria savą bendruomenę, savą oikumene⁶⁴. Maceina nuspėjo tuomet dar tik beužgimstančią emigracijoje mintį, kad vienintelė galimybė išsaugoti tautinį identitetą yra orientavimasis į tradicines krikščioniškasias vertybes⁶⁵. O vertybės laikosi kūrinų ir jų interpretacijų dėka, tad tas „[p]latus praeities akiratis, iš kurio gyvena mūsų kultūra ir dabartis, pasirodo esąs veiksmingas viskam, ko mes norime, tikimės ar bijome ateityje“⁶⁶.

⁶⁰ Т. Корнеева-Мацейнене. «Мудрость, рожденная страданием» [В:] *Наука и религия* 1990 № 11, с. 52.

⁶¹ Antanas Maceina. „Poetas tautos akivaizdoje“ [iš:] *Aidai* 1952 Nr. 10, p. 455, 463.

⁶² Arūnas Sverdiolas. „Sauga. Lūžiai ir alternatyvos“ [iš:] Idem. *Steigtis ir sauga*. V.: Baltos lankos, 1996, p. 128.

⁶³ Ханс Георг Гадамер. *Истина и метод*, с. 421.

⁶⁴ Hans Georg Gadamer. *Grožio aktualumas: [Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė]*. (Iš vok. k. vertė G. Grinytė). V.: Baltos lankos, 1997, p. 55.

⁶⁵ A. Baltinis. „Idealizmas – lietuviybės išlaikymo pagrindas“ [iš:] *Aidai* 1952 Nr. 9, p. 385.

⁶⁶ Hans Georg Gadamer. „Hermeneutinės problemos universalumas“, p. 92.

ВЕЛИКИЙ ИНКВИЗИТОР АНТАНАСА МАЦЕЙНЫ: ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЙ ДЕЙСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Маргарита Варлашина

Р е з ю м е

В статье на основе развернутого в *Великом инквизиторе* Антанаса Мацейны религиозно-философского осмысления бытия по одноименной главе романа *Братья Карамазовы* Ф.М. Достоевского рассматривается одно из проявлений герменевтического опыта – традиция, ее действительно-историческая конкретность и открытость в будущее. Постановке и освещению вопроса особенно способствовала книга Ганса-Георга Гадамера *Истина и метод: [Основы философской герменевтики]* и его статьи: «Философские основания двадцатого века», «Универсальность герменевтической проблемы», «Философия и литература», «Текст и интерпретация» и др.

Великий инквизитор А. Мацейны рассматривается с точки зрения его отношения к экзистенциально-герменевтической рефлексии как существенный момент становления Мацейны-философа. Использование герменевтического подхода обуславливается пониманием Мацейны своей филосо-

фии как «интерпретации, непосредственно связанной с личностью философствующего». В статье проводится мысль, что ситуация вынужденной эмиграции явилась для Мацейны тем моментом жизнесоизмерного потрясения, когда человеку «в экзистенции раскрывается трансценденция».

Текст Достоевского позволил Мацейне дать свой комментарий к нескольким строкам Евангелия от Матфея (Мф 4, 1-11) в виде своеобразного сплава богословия и философии христианского экзистенциализма. Одновременно *Великий инквизитор* Мацейны явился не только философским осмыслением его духовного опыта, но имел и другую функцию – религиозно-воспитательную, прежде всего юного поколения литовских эмигрантов. Делается вывод, что философ предугадал тогда еще только зарождающуюся в литовской эмиграции мысль о единственной возможности сохранить национальную идентичность посредством сохранения родного вероисповедания.

Получено: 2008, сентябрь

Принято: 2008, сентябрь

Адрес автора:
Вильнюсский университет
Кафедра славистики
ул. Университето 5
01513 Вильнюс
E-mail: margarita.varlasina@flf.vu.lt